

Milliy Qadriyatlarning O'smir Shaxsi Tarbiyasiga Psixologik Ta'siri

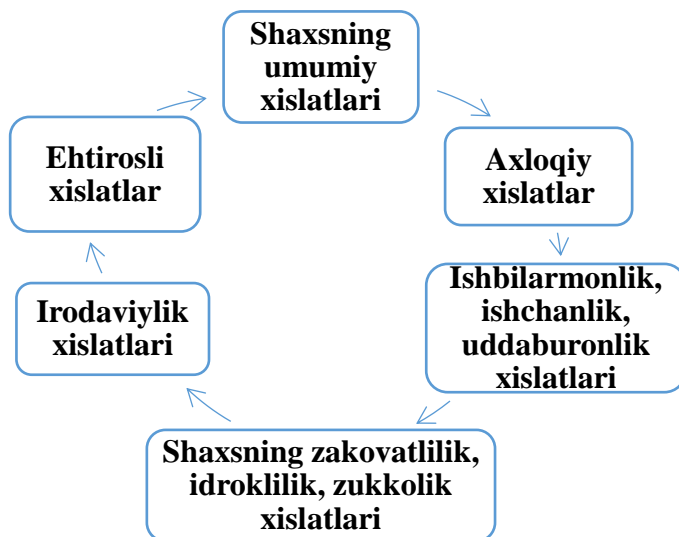
Baxtiyorova Umida Ulug'bek qizi¹

Annotatsiya: maqolada insondagi xarakter xususiyatlari, milliy tarbiya mazmuni, shaxs kamolotida milliy tarbiyalanganlik sifatleri, ularning o'smir tarbiyasiga psixologik ta'siri, umuminsoniy xislatlarini quyidagi olti jihatlari va ularning mazmun mohiyatiga ko'ra darajalari haqida ma'lumotlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: xarakter xususiyatlar, milliy tarbiya, shaxs kamoloti, milliy tarbiyalanganlik sifatleri, o'smir tarbiyasi, umuminsoniy xislatlar, ehtirosli, aqliy, axloqiy, irodaviylik, idroklilik, ishchanlik.

Milliy istiqloq mafkurasini, umuminsoniy qadriyatlar bilan milliy o'ziga xoslik o'rtasidagi muvozanatni belgilaydigan mezonlarni aniqlash maqsadida umuminsoniy fazilatlar va o'zbeklarga xos xislatlarni urf-odat va an'analarni hamda udumlarni teranroq o'rganishga harakat qilmoqda.

Ma'lumki, baynalminal madaniyat milliy madaniyatlar yig'indisidan iboratdir, shubhasiz, baynalminal madaniyatlar taraqqiy etgan madaniyat rivojlanishi uchun alohida olimlar milliy madaniyatlar taraqqiy etgan bo'lishi kerak. Madaniyat ko'rsatkichlari, toifalari, davlat chegaralariga bo'ysunmaydi, mintaqa tanlamaydi. Hadislar butun musulmon mamlakatlaridagi kabi bizda ham yaqin o'tmishimizgacha tarbiyaning asosi qilib olingan. O'zbek xalqining milliy an'alarini, udumlarini, turmush tarzini sinchiklab o'rgangan olimlar hadislarida keltirilgan ijobiy xislatlarni hozirgi zamon ilg'or madaniyat udumlari bilan boyitish maqsadida to'g'ri tarbiyaga molik umuminsoniy xislatlarini quyidagi olti jihatga bo'lganlar (1-rasmga qarang).

1-rasm. Milliy tarbiyaga molik umuminsoniy xislatlar

Ushbu umuminsoniy tarbiyalanganlik darajasini belgilovchi shaxsdagi xislatlarning jihatlari mazmuni quyidagicha tahlil etilgan:

¹ Buxoro davlat universiteti

1. Shaxsning umumiy xislatlari:

- yoqimlilik, jozibadorlik, dilbarlik, ko'rkamlik. insonni birinchi ko'rishdayoq ko'zga tashlanadigan jozibali, dilbar o'ziga xosligi. ko'rkam odam faqat kiyimi bilangina emas, muomalasi, odobi bilan e'tibor topadi.
- yoqimtoylilik, kelishganlilik – bunday xislatli kishilar xipcha, yengil, bo'yi- bastiga mos, ortiqcha og'irlikdan holi, kiyimi o'ziga, yoshiga, ishiga, atrof muhitgamos tanlangan insonlar hisoblanadi. kelishganlik, qimmatbaho kiyimlar bilan yoki mingan avtomashinasining rusumi bilan emas, balki o'z ishiga, yoshiga mos hatti- harakatlari, odob va axloq normalariga rioya qilishlik bilan o'lchanadi, harakterlanadi.
- istarasi issiqlik – ayrim insonlar haqida gap ketganda istarasi issiq yoki turqi sovuq deb baholashadi. Istarasi issiq odamning yuzidan nur yog'ilib turadi. Inson yuzining rangi oq, qora, sariq, bug'doy rang bo'lishi mumkin, lekin istarasi issiqlik rang tanlamaydi.
- maftunkorlik, fusunkorlik, afsunkorlik ko'proq ayollarga xos bo'lib, go'zallik, ishvalik, o'ziga maftun etuvchi o'ziga xoslik bilan harakterlanadi.
- oydinlik, yorqinlik, ochiqlik – bunday xislatli insonlarni ko'ngli ochiq odam, teskarisini esa mug'ombir deyiladi. O'zbeklarda bir maqol bor: yuz ko'r hol so'r deyiladi. Ya'ni inson yuzida uning ochiq ko'ngilliligi ravshan ko'rinib turadi.
- salovatlilik, savlatlilik, hurmatga sazovorlilik. Hurmatli insonning salobati bosadi, deyiladi xalqimizda. Bu xislat ham kiygan kiyimi bilan o'lchanmaydi. Ruslarda, mehmon kiyimiga qarab qarshi olinib, aqliga qarab kuzatiladi, degan bir naql bor. Savlatlilik kishini atrofdagilarning nechog'lik hurmatini joyiga qo'yishi, tutgan mavqeidan o'zini pastroq olib boshqalarning hurmatini balandroq qo'yishga harakat qilishi bilan harakterlanadi.
- buyuklik, daholik – ulkan inson tashabbusi o'z gardaniga oladi, u ko'pchilik insonlar taqdirini ijobiy tomonga burishga tayyor turadi.
- -monandlik, muvofiqlik, uyg'unlik – insonning ham aqliy, ham jismoniy, ham axloqiy, ham irodaviy xislatlarining uyqashlilik tushuniladi.
- rivojlanganlik, taraqqiy qilganlilik, yetuklik, aqli rasolik, iqtidorlilik, salohiyotlilik – inson olgan bilimlar salmog'i bu bilimlarning yaxshi ishlarga tezkor qo'llanilishi bilan o'lchanadi.
- har tomonlilik, har taraflamalilik, ko'ptomonlamalilik – shaxsda shakllangan va rivojlangan ijobiy xislatlarning ko'p qirraliligi, ayrim olingan xislatdan ko'ra ko'pchilik xislatlarning bir xilda mukammal rivojlanganligi tushuniladi.
- bekamiko'stlik, butunlilik – xalqimizda hamma xislatlari badastur degan naql bor. Aslida beayb parvardigor, lekin ummatlar ichida ham bir butun, yaxlit insonlar uchraydi.
- nafislik, noziklik, nafosatlilik, latofatlilik – inson o'zining nafis tabiati, yurish- turishi bilan go'zallik namunasini eslatadi.
- yashovchanlik, umriboqiylik, barhayotlilik. Shunday insonlar borki ularning nomi tirikligidayoq tarix daftariga oltin harflar bilan yoziladi. Biri qoldirgan shogirdlari bilan, biri yaratgan buyuk ilmiy, san'at asarlari bilan, yana bir afsonaviy qahramonligi, kishilar katta ko'pchiligining taqdirini yaxshi tomonga burishligi bilan, xalqiga, butun olam ahliga ko'rsatgan karomati bilan barhayot bo'ladi.
- so'zamollilik, so'zga chechanlilik, shoirtabiatlik – shaxsning so'zamolligi birinchi so'rashishidanoq bilinadi. To'liq ma'nodagi so'zamollik deganda eshituvchilarga mazmunli va'z ayta olishlik, yetkazilishi zarur bo'lgan ma'noni bo'rttirib, dramalashtirib, lirik so'zlar, qochirim gaplar bilan bezash ko'nikmasi, xalqsevar shoirlar she'rlaridan, so'z ustalarining naqlaridan, xalq maqollaridan ustalik bilan foydalanish tushuniladi. So'zamollik san'ati nutq madaniyati bilan bog'liq narsa.

- ruhlanganlik, ko'tarinkilik, jo'shqinlik, ulug'vorlik, ulug'sifatlilik – o'quvchilarni talabalarni nainki bircha tinglovchilarni biron bir faoliyatga safarbar qilish uchun so'z aytuvchining o'zi ko'tarinki ruhda bo'lishi, jo'shqin nutq so'zlashi lozim.
- jiddiylik, bosiqlik – ma'lum tajriba sohibi, masalaga yengil-yelpi qaramay jiddiy yondoshadigan, kam gapirib ko'p ishlaydigan, har bir so'zi, har bir harakatiga javob beradigan shaxs.
- moslashuvchanlik, egiluvchanlik – oldindan kuzatilmagan, og'ir sharoitlarga tez moslashib, butun imkoniyatlarini, muammolarini yechishga qaratish, bahona qidirmay imkoniyat izlash.

2. Axloqiy xislatlar:

- odamiylik – chin insonga xos fazilat bo'lib, bu aql- zakovat mevasidir. Buyuk bobomiz Alisher Navoiy insonni sevishni, uning baxt saodati uchun kurashishni hayot gultoji, yuksak orzu-umidlarning eng cho'qqisi, tiriklikning o'lmas g'oyasi, yashashning mazmuni deb biladi. Odamiylikning zamirida yaxshilik, sofdillik, odillik, mehr-muhabbat, vafo-sadoqat, oqibat-shafqat, adolatu-sahovat yotadi.
- qanoatlilik – kishining o'zida mavjud bo'lgan va o'z imkoni darajasida ishlab topgan halol mablag'i bilan kifoyalanib, oz bo'lsa ham uning sozligini hisobga olib mamnuniyat bilan kun kechirishidir. Qanoatlilik kishiga xotirjamlik keltiradi.
- yaqinlik, do'stonalilik – ish yuritishda, muomalada boshqa shaxslarning haqqi- huquqini, shaxsiyatini hurmat qilish, boshqa millatga mansub insonlarning urf- odati, madaniyatini, salohiyatini e'zozlash, o'ziga yaqin birodar ko'rib do'stona munosabatda bo'lishlik xislati.
- jonkuyarlilik, mehribonlilik, kuyunchaklik – boshqalar dardiga sherik bo'lish, ota-onaga, yetim-yesirlarga, qariyalarga xizmat qilish, ijtimoiy muhofazaishlarida faol qatnashish.
- rahmdillik, mushfiqlik – inson salohiyotida boshqalar ko'ngliga ochiq yo'l qoldirish, to'yiga ham, azasiga ham qatnashish iqtisodiy, ma'naviy ko'makka labbayl deb tayyor turish hissi.
- atrof-muhitga e'tibor, muhofazakorlik (ekologik tarbiyalanganlik) – shaxsda yoshligidan boshlab ekologik tarbiya hissini shakllantirish kerak, toki shaxs.

3. Ishbilarmonlik, ishchanlik, uddaburonlikxislatlari:

- quntlilik, tirishqoqlik, serhafsalalik – kasb egallash, mohir mutaxassis bo'lish uchun juda zarur xislat. Faoliyat hafsala bilan bajarilsa, mutaxassis quntli bo'lsagina mehnat unumdorligining yuqori cho'qqilariga erishish mumkin. Yaponiya umumta'lim makablarida maxsus qunt darslari kiritilgan. O'quvchilar uzoq vaqt davomida juda mayda qo'l mehnati bilan shug'ullanishib o'zlarida hafsasalik, quntlilik malakalarini shakllantirishadi.
- javobgarlik, mas'uliyatlilik – so'z bergandan keyin bajarishlik, ishga, o'qishga mas'uliyat hissi bilan yondoshish hissi.
- halollik, poklik – tadbirkorlik ishlarida halollik, poklik asosiy xislatlardan bo'lib, bo'lg'usi tadbirning muvaffaqiyatli yakuniga ko'p jihatdan bog'liq. Sharq biznesmenlarining xulosalariga qaraganda har bir yangi tadbir boshlanishi oldidan tadbirkor o'zi poklanib, halol ish yuritsa bu tadbirning albatta ijobiy bo'lishi ta'minlangan bo'ladi.

4. Shaxsning zakovatlilik, idroklilik, zukkolik xislatlari:

- zehnlilik, ziyraklik – shaxsning tabiat hodisalari, qonunlariga, jamiyat iqtisodiy jarayonlariga oid qonuniyatlarini umumlashtira olishi va kerakli joyda samarali foydalanish ko'nikmalari.
- xotiralilik – xotiralilik shaxsning eng asosiy psixik xislatlaridan biri. Faoliyatda ko'p narsa aynan xotiraga bog'liq. Fiziologlarning fikricha inson organizmining umr bo'yi xotirada saqlash mumkin bo'lgan imkoniyatlarining bir necha foizigina ishlatilar ekan. Demak, har bir insonning xotiraviy potensial imkoniyati to'lig'icha ishlatilmaydi. Xotira, xotiraviylik o'qishni, ishni qay darajada rejali tashkil qilishga, vaqtida ishla, vaqtida dam olib, vaqtida ovqatlanishga bog'liq jarayon.

- mantiqiylik, izchillik, teran fikrlilik – shaxsning hodisalar, qonuniyatlar orasidagi o'zak bog'lanishlar tizimini, mantiqini tuza olish ko'nikmasi. Har bir faoliyatda, hatti-harakatda, darsda o'qilgan leksiyada, ayblovchi va oqlovchi nutqida mantiq bo'lishi kerak. Mantiqli ma'ruza, mantiqli darslik, mantiqiy ilmiy asar inson tomonidan tez tushunib anglanadi, uzoq vaqt xotirada saqlanadi. Birona teoremani isbotlash mantiqi, ketma-ketligi esdan chiqmaydi.
- asoslilik, isbotlanganlik, muhrlanganlik - shaxsning tayyorlayotgan axborotini nechog'lik asosli qilib tayyorlash ko'nikmasi. Hozirda qaysi mamlakat xalqi, fan, texnika texnologiya, tijorat, valuta siyosati haqidagi axborotlarga ega bo'lsa shu mamlakat rivojlangan mamlakatlar qatorida bo'ladi. Shu jihatdan o'qituvchining sinfga olib kirayotgan axboroti nihoyatda asosli bo'lishi lozim.
- oldindan aytib beruvchanlik, bashoratgo'ylik - hodisalarni, jarayonlarning yo'sinini oldindan prognozlash, oldindan aytib berish insonning eng noyob xislatlaridan biri hisoblanadi.
- aqlning o'tkirligini namoyon qilmoq - zakovatlilik, shaxsning biron-bir qarorga tezkorlik bilan kelish uchun aqlning o'tkir bo'lishini, tez-tez charxlanib turishini ta'minlash kerak.
- ijodkorlik, topog'onlik - shaxsning o'z faoliyati davomida, hanuzgacha yechilmagan muammoni yechish, ixtiro qilish ko'nikmasi. Ixtiro, ijod nazariy va amaliy fanlar orasida yotadigan tilsim. Bu tilsim politexnik bilim, iqtidor va ko'nikmalarga ega bo'lgan insonlargagina ochiladi. Ixtirochilik, ijodkorlik davlatning milliy boyligi hisoblanadi.
- tushunarlilik, ravshanlilik, lo'ndalik - nazariya qanchalik harakatga yaqin bo'lsa, shunchalik tushunilishi oson kechadi, ko'rinishi sodda bo'ladi. Mutaxassisga ish topshirilayotganida ham, talab qilinayotganligida ham masala lo'nda, aniq va ravshan bo'lishi ta'minlanishi darkor.
- tanqidiylik - shaxs faoliyatida ishga tanqidiy munosabatda bo'lishi, o'z hatti-harakatlarini tanqidiy nuqtayi nazar bilan kuzatishi muhim xislatlardan hisoblanadi.
- xabardorlik, omilkorlik - shaxsning o'z mutaxassisligi bo'yicha to'liq ma'lumotga ega bo'lishi, o'z sohasining dunyoviy jarayonlardan tahlilga moslash, ulardan o'rganish ko'nikmalarini o'z ichiga oladi.
- savodxonlilik, bilimdonlilik - shaxsning tili, yozuvi nechog'lik to'g'ri, adabiy bo'lishi, ishlatgan iboralarini qisqa mantiqli, tushunarli qilib bayon etish ko'nikmasi.
- odatdan tashqari fikrlash - shaxs talantining mezoni, o'ziga xosligida, boshqalardan farqli o'laroq yangicha fikrlash ko'nikmasi.
- hayratlilik, hayratmandlik - shaxs nozik jarayonlarni, faktlarni nihoyatda sinchkovlik bilan kuzata olishi, bu jarayonlardan hayratlanib yanada yangi natijalar olishga qiziqish ko'nikmalari.
- qiziquvchanlik, ishqibozlik - shaxsning tabiatan tabiatga, turli jarayonlarga, fanga, san'atga qiziquvchanligi. Psixologik ichki motivasiya, shu jumladan, ishqibozlik ko'pincha tashqi ta'sirdan ustun turadi.
- sinchkovlik, diqqatlilik - hozirgi axborotni, ayniqsa kompyuterlar yordamida asrash, ishlov berish davrida sinchkovlik xislati va aniq javob topish uchun juda ham qo'l keladi.
- chuqur bilimdonlilik, saviyalilik - saviyalilik faqat bilimdonligina emas, bilki har tomonlamalilik, hozirjavoblilik mezoni.

5. Irodaviylik xislatlari:

- serg'ayratlilik, serharakatlilik, qat'iyatlilik - shaxs temperament turiga, tipiga mos serharakatlilik darajasi faoliyatning samaradorligini belgilaydi.
- chaqqonlik, epchillik, uddaburonlik - shaxs sa'y-harakati samarali bo'lishi uchun uddaburonlik xislatlariga ega bo'lishi kerak. Bu xislat ham bilvosita shaxs ehtirosi tiplariga bog'liq.
- vazminlik, sipolilik, bosliqlik, kamsuqumlilik - vazminlik, sipolik irodaviylik belgisi, irodasi kuchli shaxsdagina vazminlik belgilari bo'lishi mumkin.

- jo'shqinlik, serzavqlik, issiqmijozlilik - shaxsning faoliyatida zavqi-shavqlilik, jo'shqinlik, ko'tarinki ruh bilan ish yuritish odati, qaltis vaziyatlarni serzavqlik bilan yengish, janjallashish o'rniga odamlar ko'nglini ko'tarish, shaxsiy namuna ko'rsatib odamlarni o'z ortidan ergashtirish ko'nikmalari.
- bir so'zda turishlilik, qat'iyatlilik, qat'iylik – shaxsning maqsad yo'lida og'ishmay qilgan faoliyati. Agar rahbar tez-tez o'z qarorini o'zgartiraversa tez subuti ketishi mumkin. O'qituvchi bir qo'yilgan talabani og'ishmay talab qilaversa oxiri ijobiy natija erishi mumkin.
- tashabbuskorlik, ilg'orlik - shaxsning tezkorlik, tinib-tinchimas, tadbirkorlik xislatlari. Tashabbus juda ham javobgarlik talab etadigan xislat. Ammo ayrim shaxslar uchun tashabbus bilan chiqish va ayniqsa shu tashabbusni amalga bajarish bilan bog'liq faoliyatni amalga oshirish hech qanday qo'shimcha qiyinchilik tug'dirmaydi.
- intizomlilik, bosliqlik, uyushganlilik - shaxs harakteridagi eng asosiy xislatlaridan biri. Intizom ishni, faoliyatni tashkil qilishning asosi. Intizom bo'lmasa ishlab chiqarish ham, oddiy dars ham o'z maqsadiga erishmaydi. Intizomga beriluvchan shaxslar bor, intizomga qiyin bo'ysunadigan insonlar bor. Agarda hamma intizomga bo'ysunsa har qanday qiyinchilikni yengish, maqsad sari ildam odimlar bilan yurish imkoniyati tug'iladi.

Intizomlilik – bu faoliyatning keragicha va maslahatga muvofiq ravishda amalga oshirilishiga kuch etmoqligidir. Yemoq-ichmoqda, uyquda, ish, kasbda, har bir kasbda intizomdan chiqmagan odam baxtu saodatga erishadi.

6.Ehtirosli xislatlar:

- shodmonlik, o'z hayotidan rozilik, baxtiyorlik, ko'tarinkilik, tantanavorlik, quvnoqlik, xushchaqchaqlik-psixologik jihatdan shaxsni doimo quvnoq yurishi, ish faoliyatini yaxshilashga, turli ruhiy kasalliklarning oldini olishga, og'ir sharoitda ham atrofdagilarning kayfiyatini, tez charchamaslikning oldini olish imkonini olish beradi.
- hazil-mutoyibalik, hazilkashlik, joyida ustalik bilan ishlatilgan hazil faoliyatda ham, odamlar o'rtasidagi munosabatlarda, diplomatiyada juda katta ahamiyatga ega. Bir tomonda hazilni ustalik bilan ishlatish bo'lsa, ikkinchi tomondan shu hazilni tushuna bilish, hazil qila olish hissi bor.
- ishonuvchanlik - shaxsning ijobiy xislalaridan biri boshqalarga ishonch hissi hamma ham shunday xislatga ega bo'lsa olam guliston bo'lur edi. Lekin har doim ham shunday bo'lavermaydi. Irodali shaxs ishonch hissi bilan boshqalarni tarbiyalamog'i darkor.
- kek saqlamaslik, adovatsizlik, gina-qudratsizlik - musulmonchilikda arazlash muddati uch kundan oshmasligi kerak ekan. Agar uch kundan ortiq arazlab yurilsa gunoh hisoblanarkan. Ayrim shaxslar bir marta o'tgan ginani umrbod esidan chiqarmay o'ziga dushman orttirishadi.
- otashinlik, qig'inlik, jo'shqinlik - barcha shaxslarga xos xislat, lekin ba'zilarida bir oz namoyon bo'ladi, ba'zilarida esa o'ta oshiq namoyon bo'ladi. Bu xislat ham ehtiros tipiga bog'liq bo'ladi.
- uyatchanlik, tortiqchoqlik, mo'min-qobillik - me'yoridagi diyonatlilik insonga husn beradi, atrofdagilarga unga nisbatan ijobiy fikr uyg'otadi.
- ozodalik, nozik tabiatlilik - inson ehtirosli xislatlarining eng nafisi gard yuqtirmaslik hissi hisoblanadi. Qayerda bo'lmasin inson o'zini ozoda tutsa shuncha ruhi pok, fikri-qiziqishi yaxshi bo'ladi.

Yuqorida ko'rsatilgan shaxsiy xislatlarni shakllantirish o'quv-tarbiya ishlarining asosiy vazifasi hisoblanadi. Hamma mamlakatlarda ham ana shunday ijobiy xislatlarni o'z xalqida shakllantirish harakat qilinadi. Ana shu ma'nodatarbiyaning umumiy maqsadi dunyo pedagogik jarayonida yagona maqsadga - umuminsoniy xislatlarni shakllantirishga qaratiladi. Falsafa fani, uning turli qarama-qarshiliklari, turli oqimlari, nazariyalari bilan birga yagona bo'lganidek, pedagogika ham umumiy maqsadi bo'yicha dunyoviy pedagogik jarayonda yagona, bir jinsli deb qaraladi. Gap ana shu maqsadlarga qanday vositalar bilan, qanday izchillikda va qaysi ma'noda erishishga bog'liq. Bir

mamlakat ta'lim va tarbiyaning bir shaklini ta'minlasa, ikkinchisi o'zgacharoq, uchinchisi yana bir boshqacha yo'l tutadi. Shu jumladan xalqning, elatning o'z udumi, odati, turmush tarzi bor. Mana shu kabi o'ziga xoslik ta'lim va tarbiyaning o'ziga xos shakl, vosita va uslublarini, xalqning umumiy madaniyatini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abubakr Muhammad binni Ja'far Narshaxiy. Ta'rixi Buxoro. – Dushanbe: «Donish», 1979. – 120 b.
2. Asrorova L. Abu Hafs Kabir Buxoriy va hanafiy fiqhi. –Toshkent: Islom universiteti, – 2014. – 216 b.
3. Borns A. Puteshestviye v Buxaru, – M.1848.
4. Falsafa: qomusiy lug'at. – Toshkent: Sharq, 2004. – 476 b.

